

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

NIETZSCHE'S IDĖJŲ ATGARSIAI IŠEIVIJOS DVASININKŲ FILOSOFIJOJE

Echoes of Nietzschean Ideas in the Philosophy
of the Priests in Exile

SUMMARY

The article is a continuation of the analysis of the reception of Friedrich Nietzsche's philosophy in Lithuania. We examine the reactions of the exile priests Pranas Gaida-Gaidamavičius (1914–2013) and Antanas Paškus (1924–2008) to the Nietzschean ideas. Their philosophical education was based on Christian philosophy, thus they mainly thought about how to radically evaluate different ideas, how to present their contradicting arguments. They tried to interpret Nietzsche in such a way that he would become a philosopher who confirmed that the thinking of a person, who has lost the absolute, deviates from the path of truth. These authors stood out from other exile priests in that they recognized Nietzsche as a partner for a serious discussion. They, therefore, attempted to discern and analyze such statements that were acceptable to them as well as statements that, in their view, were more moving than illuminating.

SANTRAUKA

Tęsdami Friedricho Nietzsche's filosofijos recepcijos Lietuvoje analizę, šiame straipsnyje nagrinėjame išėivijos dvasininkų Prano Gaidos-Gaidamavičiaus (1914–2013) ir Antano Paškaus (1924–2008) reakcijas į nyčiąškias idėjas. Jų filosofinio išsilavinimo pagrindą sudarė krikščioniškoji filosofija, tad jie daugiausia galvojo apie tai, kaip vertinti radikaliai kitas idėjas, kaip pateikti joms priešingų argumentų, stengėsi Nietzsche'ę interpretuoti taip, kad jis virstų filosofu, kuris patvirtina, jog absoliutą praradusio žmogaus mąstymas kartu nukrypsta nuo tiesos kelio. Iš kitų išėivijos dvasininkų šie autoriai išsiskyrė tuo, kad Nietzsche'ę pripažino esant rimtu diskusijos partneriu, tad stengėsi įžvelgti bei analizuoti ir jiems priimtinus, ir, jų nuomone, daugiau sujudinančius negu apšviečiančius teiginius.

RAKTAŽODŽIAI: antžmogis, Zaratustra, „Dievo mirtis“, vertybės, tapsmas.

KEY WORDS: superman, Zarathustra, „death of God“, values, becoming.

Tęsdami Friedricho Nietzsche's filosofijos recepcijos istorijos analizę, pradėtą Lietuvos mąstytojų pažinčių su šio filosofo idėjomis nepriklausomybės laikotarpiu tyrinėjimais (Vabalaitė 2013; 2015; 2020), šiame straipsnyje nagrinėjame religinės krypties išeivijos filosofų reakcijas į nyčiškąsias idėjas. Išeivijos dvasininkai, kurių filosofinio išsilavinimo pagrindą sudarė krikščioniškoji filosofija, daugiausia galvojo apie tai, kaip vertinti radikaliai kitas idėjas, kaip pateikti joms priešingų argumentų, stengėsi kuo labiau Nietzsche'ę interpretuoti taip, kad jis virstų filosofu, kuris, vargu ar pats to norėdamas, patvirtintų, jog absoliutą praradusio žmogaus mąstymas kartu nukrypsta nuo tiesos kelio. Nyčiškųjų idėjų santykių su visų religinės krypties autorių filosofinėmis koncepcijomis analizė pranoktų vienos publikacijos apimtį, tad šiame straipsnyje apsiribojame išeivijos dvasininkų mintimis, o Juozo Maceinos ir Juozo Girniaus darbus atidedame kitiems tyrinėjimams.

Galime pažymėti, kad ir nuo sovietinės ideologijos nepriklausomoje išeivijoje, deja, pasitaikydavo sarkastiškų vokiečių filosofo vertinimų. Būsimasis prelatas Juozas Prunskis (1907–2003), kuris Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos fakultete buvo studijavęs filosofiją ir teisę, o pasitraukęs į Vakarus, Vašingtone, tapo kanonų teisės daktaru, Lietuviškų studijų instituto 1954 m. sausio 30 d. pasakaitos rankraštyje teigė: „kai klystkeliais nuėjusio Nietzsches motina kartą paklausė: – kurią iš tavo knygų, sūnau, aš turėčiau perskaityti? – Jis atsakė: – Jokios. Jo, kad ir apmaldyta sąžinė, neleido mieliausiai motinai pakišti dvasinių nuodų“¹.

Palankesnio vertinimo Nietzsche susilaukė religinės krypties filosofo ir visuomenės veikėjo Prano Gaidos-Gaidamavičiaus (1914–2013) trilogijoje *Išblokštasis žmogus. Milžinas, didvyris, šventasis. Didysis nerimas*, publikuotoje Vokietijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose 1951–1961 m. Šią trilogiją autorius konstravo kaip gausybės filosofų, menininkų, dvasininkų minčių mozaiką, sudarančią progą išskleisti savąjį požiūrį į egzistencines XX a. žmogaus problemas. Pažymėtina, kad autorius teologiją ir filosofiją studijavo ne vien Lietuvoje – rašydamas daktaro disertaciją Freiburge, jis turėjo galimybę įsigilinti į Martino Heideggerio idėjas, aiškiai turėjusias įtakos jo Nietzsche's filosofijos supratimui. Nietzsche's mintys Gaidamavičiui yra svarbios apibūdinant žmogų, nebeturintį metafizinės tėvynės, tvirto religinio tikėjimo ir ieškantį patikimo dvasinio gyvenimo kelio. Visose filosofo trilogijos dalyse Nietzsche vertinamas kaip dvasinių polėkių turėjęs žmogus, atsisakęs tradicinio Dievo, bet dramatiškai besiilgintis kartu su Dievu prarasto būties pilnatvės pojūčiu.

Dalyje *Išblokštasis žmogus. Benamio likimo perspektyvos* Gaida-Gaidamavičius net du kartus cituoja Nietzsche's mintis iš veikalo *Štai taip Zaratustra kalbėjo skyrelio „Sugrįžimas“*, kuriame Zaratustra kalbasi su savo vienatve (žr.: Nietzsche 2013: 194–195). Mūsų autorių čia žavi ne tiek pačios vienatvės, kiek nostalgijos tėviškei išraiška, o labiausiai jam rūpi išsiilgimas tokios savos vietos, kurioje galima atsiverti būčiai, kurioje „visi daiktai glamonėdami ateina tavo kalbon“ (Gaida-Gaidamavičius 1996: 88), kur „atsiveria man visokios būties žodžiai ir jų

lobiai: kiekviena būtis čia nori tapti žodžiu, kiekvienas tapsmas čia nori mane girdėti kalbant“ (ten pat: 188). Siekdamas apibūdinti skaudžius benamybės išgyvenimus, autorius pateikia tikslų ištraukų iš Nietzsche's eilėraščio *Der Freigeist* („Laisvoji dvasia“, 1884) vertimą:

Gervės jau krankia,
 Ir skrieja šiurančiu sparnu į miestą:
 – tuojau ims snigti,
 Vargas tam, kas be tėvynės. <...>
 Kas neteko tai,
 Ko tu netekai, niekur nesustoja
 Ir stovi tu išblyškęs,
 Žiemos klajojimų prakeiktas,
 Kaip dūmas,
 Kuris šaltesnio oro vis ieško (ten pat: 163–164).

Visiškai pagrįstai Gaida-Gaidamavičius akcentuoja, kad būti „be tėvynės“ Nietzsche'i reiškia išsivaduoti iš įprastos kasdienybės paskendusių žmonių tikrovės ir atramos ieškoti tik pačiame savyje, iš anksto neigiant metafizinės tikrovės galimybę. Nyčiskosiose vienatvės patirtyse mąstytojas išvelgia ir „negatyvią vienatvę“ kaip Dievo mirties pasekmę, ir „pozityvią vienatvę“ – būseną, būtiną siekiantiems dvasinės brandos. Vienatvę, kaip išėjimą iš kasdienybės ir pasirengimą naujam gyvenimui, mūsų autorius aiškina Zaratustros išėjimo į kalnus pavyzdžiu, nurodo, kad „jis nepavargo vienatvėje, nes ji jam tebuvo susikaupimo metas, vidinio brendimo oazė, išėjimas iš namų, o ne išbloškimas“ (ten pat: 188). Aptardamas nuo bendruomenės atsiskyrusiems kylančius pavojus, Gaida-Gaidamavičius cituoja kūrinių *Žmogiška, pernelg žmogiška* fragmentą „Iškeliaujantis į kalnus pas save“, tačiau Nietzsche čia akcentavo tai, kad savarankiško kelio

grėsmės labiau baugina tuos, kurie keliauninką „matė iš migloto slėnio iškeliaujant į kalnus“ (Nietzsche 2008: 345), o mūsų autorius didelį pavojų išvelgia pačioje pereinamojoje būsenoje, kai žmogus yra dar tik pakeliui į metafizinę tėvynę. Mąstytojo nuomone, net paties vokiečių filosofo „minties šviesa“ aptemo dėl jo „pertempto metafizinio polėkio“ (Gaida-Gaidamavičius 1996: 7). Pasinaudodamas Heideggerio terminu, autorius interpretuoja egzistencinę Nietzsche's patirtį kaip „būtį-myriop“, kaip neva į absurdą vedančią būseną, ir ją priešina Oskaro Milašiaus vilčiai benamiškose klajonėse atrasti anapusinę pilnatvę, suteikiančią aukštesnį įprasminimą.

Nietzsche's minčių filosofas pasitelkia ir trilogijos dalyje *Milžinas, didvyris, šventasis. Žmogiškosios pilnaties vizija*, kurioje jis bando įrodyti, kad šią pilnatį galima realizuoti tik suderinus daiktinę, dvasinę ir religinę žmogaus būties plotmes. Minėtų plotmių išskyrimas ir jų santykių aiškinimas pagal prasmę yra artimas gerai žinomai Sørenso Kierkegaard'o estetinės, etinės ir religinės žmogaus gyvenimo tarpsnių interpretacijai, bet aptariamame kūrinyje Gaida-Gaidamavičius tiesiogiai jo idėjomis nesiremia. Apibūdindamas vitalines vertybes įkūnijantį kūno galiūną, autorius primena į gyvenimo šėlsmą, jėgą, aistrą linkusius naujuosius dievo Dioniso garbintojus. Nietzsche'ę jis mini kaip gyvenimo filosofijos atstovą, nekritiškai, ir jam priskiria kūniško gyvenimo ir inertiškos dvasios supriešinimą². Valdovinio arba daiktinių-vitalinių vertybių žmogaus atitikmenį autorius mato Nietzsche's antžmogyje ir visiškai pagrįstai teigia, kad „visa, kas silpna, jam kelia panieką.

Tiktai jėgą moka jis gerbti. Nuolankumas jo akyse yra silpnumo ženklas [...], jo pagarbos nuolankumu niekad nelaimėsi. Jo idealas: „Didžiausias kietumas – aukščiausias taurumas“ (ten pat: 266). Gaidos-Gaidamavičiaus nuomone, šis žmogus suabsoliutina savo laisvę priešintis jau esamai tvarkai ir yra žemesniųjų vertybių skleidėjas, nes, priešingai Nietzsche'ui, autorius tiki, kad aukštesnės vertybės slypi anapus žemiškosios tikrovės.

Apibūdinamas didvyrių mąstytojas pažymi, kad „savo vidine prigimtimi jis yra visuomet pasinėšęs atsinaujinti beieškant naujų veržlumo plotų“ (ten pat: 310). Tuo pat metu tokiaame žmoguje filosofas mato ir dinamiškus pergalių siekius, ir nuojautą „kažko dar didesnio, vertingesnio“ (ten pat), tad aukščiausiųjų vertybių pasigesdamas ir didvyryje, jis kartu su nyčiškuoju Zaratustra tvirtina, kad didžiausias ir mažiausias žmogus esą per daug vienas į kitą panašūs. Pasak Gaidos-Gaidamavičiaus, gyvenimo tuštumo jausmas kyla dėl to, kad didvyris nepajėgia pakilti aukščiau žmogiškosios plotmės, nors kartu ir negali susitaikyti su mintimi, kad gyvenimas iš esmės yra tapsmas, kad adekvačiai save vertinantis žmogus niekada nepasiekia galutinės pilnatvės būsenos.

Gana paradoksaliai Nietzsche'us mintį mūsų filosofas panaudoja skyrelyje apie šventąjį, kai aiškina, jog „šventume išsipildo anas garsusis Nietzsche'us troškimas, kad žmogus esąs padaras, kuris reikia pralenkti. Tiktai jisai išsipildo ne jo antžmogio pavidalu, o amžinojo žmogaus – šventojo“ (ten pat: 335). Šioje vietoje autorius, pripažindamas tik dalį antžmogio ypatybių, jį mato tik kaip tikrovės neigėją bei griovėją. Šventojo savy-

bes mąstytojas apibūdina išvalgiau ir pažymi, kad jis neatrodo normaliu žmogumi tiems, kurie jo laikyseną matuoja kasdieniu naudos mastu. Dar kartą Gaida-Gaidamavičius pasitelkia Nietzsche'us įvaizdį, kai apibūdina religinio žmogaus tapsmą šventuoju. Filosofas teigia, kad siekdamas perkeisti save ir savo gyvenamąją aplinką, religinis žmogus pasitraukia iš pasaulio susikaupti, sustoti „užuovėjoj, lyg dykumoj, kur lengviausiai dvasia atsiveria malonei, kur ji, anot Nietzsche'us, „tampa liūtu“ (ten pat: 374). Atsiminė, jog knygoje *Štai taip Zaratustra kalbėjo* liūtas reiškia iš minios išsiskiriantį, nuo tikrovės privalomybių išsivadavusį individą, kuris atsisako pripažinti tūkstantmetes vertybes ir prisiima teisę kurti sąvąsias (žr.: Nietzsche 2013: 42–43), galime pastebėti, kad Gaida-Gaidamavičius savaitei disponuoja Nietzsche'us metafora.

Plačiausiai vokiečių filosofas yra pristatomas paskutinėje trilogijos dalyje *Didysis nerimas. Žvilgsnis ieškančion žmogaus širdin*. Čia autorius glaustai aprašo Nietzsche'us biografiją ir jo santykio su Dievu kaitą, pasitelkia ankstyvasias mintis, kelias citatas iš laišku, pakartoja ankstesnėse trilogijos dalyse jau išryškintus Dievo neigimo aspektus, bedievis būsenos charakteristikas (Gaida-Gaidamavičius 1996: 547–550). Pažymėtina, kad Gaida-Gaidamavičius Nietzsche'us idėjomis operuoja laisvai, net nebūtinai paisydamas paties filosofo intencijų, jas įpina į savo minčių išraiškas. Kai mūsų mąstytojas aiškina, jog Dievo ilgesys yra būdingas kiekvienam žmogui, jis Nietzsche'ui priskiria burtininko, vaidinusio dvasios atgailautoją, giesmę (žr.: Nietzsche 2013: 262–264). Skaitytoją siekiama įtikinti, kad „grįžk atgal, nepažįstamasis mano

Dieve! mano Skausme! mano paskutine Laime!..." (Gaida-Gaidamavičius 1996: 445), prašo pats *Štai taip Zaratustra kalbėjo* kūrėjas. O citatą iš chrestomatiniu tapusio *Linksmojo mokslo* fragmento apie išprotėjusį žmogų, kuris turguje su žibintu ieško Dievo (žr.: Nietzsche 1995: 152), autorius interpretuoja kaip Nietzsche's reakciją į europinį nihilizmą. Paties vokiečių filosofo Gaida-Gaidamavičius aiškiai nepavadina nei nihilistu, nei ateistu, nors labiausiai tikėtina, kad laiko jį vienu iš tų, kurie neigia Dievą, „bet tokį, kokį mato savo sampratoje“ (Gaida-Gaidamavičius 1996: 562), ir aiškina, kad tokia samprata būna primityvi, tad „prieš tokį pseudodievą šiaušiasi visa jų prigimtis ir sudaro principinio neigėjo išpūdį. Iš tikrųjų tai tėra klaidingos Dievo sampratos neigimas ir nesąmoningas veržimasis į tobulesnį Dievo suvokimą“ (ten pat).

Trilogijos analizė rodo, kad Gaida-Gaidamavičius rimtai gilinasi į Nietzsche's idėjas, kartais bando jas priskirti savo paties palaikomai pozicijai, kartais pripažįsta jas esant atkakliu Dievo neigimu. Atsižvelgus į platesnį Nietzsche's interpretacijų kontekstą, išryškėja, kad mūsų autoriaus mintys yra artimos XX a. pradžioje gyvavusiai tradicijai Nietzsche's filosofijoje išvelgti savotiškos krikščionybės arba tik savo paties išpažįstamos religijos motyvų³.

Nietzsche's idėjos buvo svarbios ir jaunesniam išeivijos kunigui, teologui bei psichologui Antanui Paškui (1924–2008). Kaip ir Gaida-Gaidamavičius, jis teologijos studijas, pradėtas Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, baigė Vokietijoje ir Italijoje, o vėliau studijavo psichologiją ir filosofiją Miuncheno universiteto doktorantūroje,

kur ir apgynė psichologijos daktaro laipsnį. Daugumoje savo knygų, publikuotų išeivijoje, Paškus plačiau ar siauriau užsimena apie Nietzsche's pasaulėžiūrą. Pirmosios, pavadintos *Asmuo ir laisvė* (1984), pradžioje jis, apibūdindamas asmens išsiskyrimo iš aplinkos istoriją, teigia, kad Nietzsche vaizdžiai ir giliai aprašė paskutinį jos etapą – Dievo neigimą, cituoja jau šiame straipsnyje minėtą *Linksmojo mokslo* aforizmą apie aikštėje Dievo nužudymą skelbiantį beprotį ir kaip nuoseklų žingsnį vertina save teigiančios žmogiškosios valios siekį pašalinti „pagrindinę tariamą žmogaus laisvės kliūtį – tikėjimą į Dievą“ (Paškus 1984: 7)⁴. Autorius pagrįstai teigia, jog būdamas „didžiausias ateizmo apaštalas“ Nietzsche tikisi, kad užmiršęs Dievo mitą, žmogus atsigręš į vienintelę regimą tikrovę ir, iš jos semdamas jėgų atsinaujinimui, galės atsisakyti anapusbės pažadų bei sukurti pilnesnį žemišką gyvenimą. Paškaus nuomone, Nietzsche's bepročio žodžiuose galima išgirsti ontologinę baimę, nes žmogus, užsimojęs pervertinti nuvertėjusias aukščiausias vertybes, netenka gyvenimo krypties, o jo „sielos ledinė tuštuma ir yra ta kaina, už „laisvę nuo ko“ dvasinėje plotmėje“ (ten pat: 8). Filosofas pripažįsta, kad gyvenimo gaires gali susikurti pats žmogus, bet tvirtina, jog dažnai krikščioniškąjį Dievą praradę žmonės pasiduoda naujoms religijoms ar ideologijoms. Pastaboje Paškus paaiškina, kad Nietzsche toliaregiškai numatė Vakarų ateizmo kryptį, plėtotę ir pasekmes – kraštutinį nihilizmą, o po to klausia, ar „kitas Zaratustra nebandys „Numirėlių“ vėl prikelti“ (Paškus 1984: 150). Deja, šios minties filosofas neišplėtoja – palieka galimybę

ją suprasti dvejopai: kaip viltį, kad į sekuliarizuotą kultūrą sugrįš krikščioniškasis Dievas, arba kaip perspėjimą apie dygstančius įvairius naujuosius tikėjimus, kurių analizei mūsų autorius paskiria jau Lietuvoje publikuotą savo darbą *Dievai, dvasios ir žmonės „Naujajame amžiuje“* (1993).

Knygoje *Krikščionis psichologinėje kultūroje* (1987) Paškus vėl mini Nietzsche'ę kaip vieną ateistinio humanizmo rūšies, vadinamos „prometėjišku ateizmu“, atėjimo į Vakarų kultūrą kaltininkų (Paškus 1987a: 6–7). Tais pačiais metais išleistame darbe *Krikščionis ir šiandiena* autorius pabrėžia, kad Nietzsche's, kaip ir kitų garsių moderniosios minties formuotojų, idėjos yra gerbtinos kaip atspindinčios dalį tiesos. Čia Paškus prasitaria, kad „taipogi krikščionis vargu ar beįstengs ignoruoti Nietzsche's kvietimą antžmogio egzistencijai. Iš tiesų autentiška asmens savipilda ir yra ne kas kita, kaip „antžmogio“ idealas“ (Paškus 1987b: 5). Šiame darbe autorius nepaaiškina, kaip jis supranta „antžmogį“, tad norint rekonstruoti sąvokos reikšmę, tenka remtis kitu, greitai publikuotu jo kūrinium – Pierre'o Teilhardo de Chardino (1881–1955) idėjų analizei skirtu darbu *Evoliucija ir krikščionybė* (1988). Čia Paškus, lyg pritardamas Nietzsche'i, teigia, kad „nenumaldomas veržimasis augti ir save atbaigti priklauso kiekvienos būtybės pri-

gimčiai <...>, žmogus nori savęs išugdyti iki pilno prigimties duoto potencialo“ (Paškus 1988: 158), bet mano, kad šiame potenciale glūdi būtinas ryšys su religine dimensija, nes aiškina, jog traktuojant tikrovę kaip visumą, žmogaus pasaulį galima dalinti į plotmes, išreiškiamas skirtingų disciplinų kalbomis, kur žmogiškoji tikrovė yra išreiškiama filosofų kalba, o „antžmogiškoji – teologų“ (ten pat: 97). Kita vertus, autorius leidžia suprasti „antžmogį“ ir nesiremiant teologijos prielaidomis, kai, aprašydamas Teilhard'o de Chardino psichinės evoliucijos sampratą, pažymi, jog „vienas bus asmuo, o kitas – antasmuo; vienas žmogus, o kitas – antžmogis“ (ten pat: 90), jei vieno žmogaus „kultūra turės plonutį, o kito gana storą „mąstantį apdangalą“ (ten pat).

Matome, kad išėivijoje publikuotose knygose Paškus kategoriškai Nietzsche's minčių neginčija, tik objektyviai konstatuoja jų didelę įtaką Vakarų pasaulio sekuliarizacijos procesams. Klausimą, ar nyčiškoji pastanga pateikti nuoseklią monistinę tikrovės interpretaciją yra pagrįsta, mūsų autorius palieka spęsti patiems skaitytojams. Žinoma, išėivijoje Paškus nebaigia savųjų Nietzsche's filosofijos interpretacijų, nemažiau reikšmingų įžvalgų jis pateikia ir vėlesniuose, jau Lietuvoje išleistuose darbuose, tačiau tai nagrinėsime kitose publikacijose.

IŠVADA

Nors analizuoti išėivijos dvasininkai Nietzsche's mintims skyrė nemažai dėmesio, jie minėjo ir citavo jį tik kaip filosofą, nagrinėjantį egzistencines, pirmiausia su religiniu tikėjimu susijusias

problemas. Susirūpinimas dėl krikščioniškojo „Dievo mirties“ idėjos populiarėjimo juos vertė formuluoti savo požiūrį į šios idėjos pagrįstumą. Iš kitų išėivijos dvasininkų ir Gaida-Gaidama-

vičius, ir Paškus išsiskyrė tuo, kad Nietzsche'ę pripažino esant rimtu diskusijos partneriu, tad stengėsi įžvelgti bei analizuoti ir jiems priimtinus, ir jų nuomo-

ne, daugiau skaitytojus sujaudinančius, išgąsdinančius ar papiktinančius, negu juos apšviečiančius vokiečių filosofo teiginius.

Literatūra

- Gaida-Gaidamavičius Pranas. 1996. *Išblokštasis žmogus. Milžinas, didvyris, šventasis. Didysis nerimas*. Vilnius: Mintis.
- Nietzsche Friedrich. 2008. *Žmogiška, pernelyg žmogiška: knyga laisviems protams*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Alma littera.
- Nietzsche Friedrich. 1995. *Linksmasis mokslas*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Pradai.
- Nietzsche Friedrich. 2013. *Štai taip Zaratustra kalbėjo: knyga visiems ir niekam*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Alma littera.
- Paškus Antanas. 1984. *Asmuo ir laisvė*. Chicago (Ill.): Ateitis.
- Paškus Antanas. 1987a. *Krikščionis psichologinėje kultūroje*. Chicago, Ill.: Lituanistikos tyrimo ir studijų centras.

- Paškus Antanas. 1987b. *Krikščionis ir šiandiena*. Oak Lawn, Ill.: Ateitis.
- Paškus Antanas. 1988. *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'o perspektyvoje*. Chicago: American Foundation for Lithuanian Research.
- Paškus Antanas. 1990. *Asmenybė ir religija: psichologinio vystymosi perspektyvoje*. Chicago, Ill.: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti.
- Vabalaitė Rūta Marija. 2013. Friedricho Nietzsche's filosofijos recepcija ikikarinėje Lietuvoje. *Logos* 75: 6–12.
- Vabalaitė Rūta Marija. 2015. Nietzsche's filosofijos recepcija paskutiniųjų prieškarinio ir karo metų Lietuvoje. *Logos* 83: 13–19.
- Vabalaitė Rūta Marija. 2020. Vydūno idėjų santykiai su Friedricho Nietzsche's filosofija. *Logos* 103: 81–88.

Nuorodos

- ¹ Cituojama iš archyvinio dokumento: Prunskis J., kun. dr. Rašytojo vaidmuo tautos lobio išlaikyme, Lietuviškų studijų institutas Chicagoje, 1953–1954: [paskaitų konspektai]. Chicago: Lietuviškų studijų institutas, 1954, [101] lap., įv. pag. Kserokopija. Tekstas vienoje lapo pusėje. LNMMB Lituanikos archyvas: A(LKA)161/954.
- ² Verta pažymėti, kad pats Gaida-Gaidamavičius pripažįsta nedualistinę žmogaus sampratą. Jis kalba apie įkūnytą dvasią, kūną kaip sielos įrankį, o jų ryšį laiko tiek vidiniu, „kad abu pradai sudaro gyvą nedalomą žmogų. Tai tarsi du požiūriai vieno ir to paties kūrinio“ (Gaida-Gaidamavičius 1996: 243).
- ³ Trilogijos literatūros sąrašė yra Walterio Niggo knyga *Religiöse Denkers Kierkegaard, Dostojewski, Nietzsche, Van Gogh*. Berlin-Leibzig, 1942 (Gaida-Gaidamavičius 1996: 232). Išplėta šios knygos dalis yra išversta ir į lietuvių kalbą: Nigg Walter. 2001. *Friedrich Nietzsche regėtojas, pranašas, šventasis*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Tyto alba.
- ⁴ Paškaus nuomone, Nietzsche „prarado tikėjimą į šventraščio Dievą“ (Paškus 1990: 144) skaitydamas Arthurą Schopenhauerį.